

Борщук Є.М., д. е. н., професор,
професор кафедри менеджменту
*Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*
Заверуха М.М., аспірант
*Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Борщук Є.М., Заверуха М.М. Теоретичні основи формування механізмів управління процесами детінізації економіки. Досліджено теоретичні питання функціонування тіньової економіки як стійкого елемента національної економічної системи. Визначено, що на сучасному етапі соціально-економічного розвитку відбулася інституціоналізація тіньового сектора. Запропоновано характеристику тіньового сектора господарської діяльності з позицій методології інституціонального аналізу. Визначено інституційні причини появи тіньової економіки, головними з яких є відсутність ефективної системи державних інститутів, підпорядкування державних інститутів інтересам певним олігархічним групам.

Ключові слова: економіка, тіньова економіка, детінізація, система.

Борщук Е.М., Заверуха М.М. Теоретические основы формирования механизмов управления процессами детенизации экономики. Исследованы теоретические вопросы функционирования теневой экономики как устойчивого элемента национальной экономической системы. Определено, что на современном этапе социально-экономического развития состоялась институционализация теневого сектора. Предложена характеристика теневого сектора хозяйственной деятельности с позиций методологии институционального анализа. Определены институциональные причины появления теневой экономики, главными из которых являются отсутствие эффективной системы государственных институтов, подчинение государственных институтов интересам определенным олигархическим группам.

Ключевые слова: экономика, теневая экономика, детенизация, система.

Borshchuk Ye.M., Zaverukha M.M. Theoretical foundations of the formation of mechanisms for managing the processes of shadowing of the economy. The theoretical questions of the functioning of the shadow economy as a stable element of the national economic system are researched. It was determined that at the present stage of the socio-economic development institutionalization of the shadow sector took place. The description of the shadow sector of economic activity from the standpoint of the methodology of institutional analysis is proposed. The institutional reasons for the emergence of the shadow economy are identified, the main of which is the lack of an effective system of state institutions, the subordination of state institutions to the interests of certain oligarchic groups.

Key words: economy, shadow economy, shadowing, system.

Постановка проблеми. Різке зростання масштабів тіньової економіки в Україні, яке пов'язане з появою певної політичної та економічної свободи, сьогодні постає серйозною загрозою системі національної безпеки. На думку вітчизняних дослідників, тіньова економіка становить основу перерозподілу суспільного продукту, стрімкого розшарування суспільства на зубожілу бідність і багату меншість, соціальної поляризації, хабарництва і корупції в державних структурах, зрощення підприємницьких структур із прошарками суто кримінального походження.

Тенденція функціонування тіньової економіки, яка простежується практично в усіх країнах, має свої особливості, як масштабами поширення, так і формами прояву. Неадекватне державне реагування на

існування цього сектора, зволікання з превентивними заходами, призводять до значних економічних та соціальних утрат. А отже, не тільки наукове осмислення цієї проблеми, а й опанування конкретною ситуацією є необхідною умовою подальших кроків, спрямованих на економічне зростання економіки України. Завдання детінізації полягає у тому, щоб із меншими втратами забезпечити трансформування тіньової економіки в легальну [1, с. 13].

Формування механізмів мінімізації масштабів і негативних наслідків функціонування тіньового сектору економіки є важливою функцією держави як визначального фактору забезпечення національної безпеки на сучасному етапі соціально-економічного розвитку держави. Під час формування такого роду механізмів необхідно враховувати те, що тіньові

економічні процеси залежать від процесів, що відбуваються не лише в економічній площині, а й в інших сферах суспільного життя, тому актуальною постає проблема формування наукових основ механізмів детінізації системи національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти дослідження проблем тіньової економіки її детінізації знайшли відображення у працях зарубіжних та вітчизняних учених. Теоретичні та прикладні основи дослідження детінізації висвітлено в наукових працях провідних вітчизняних та зарубіжних науковців [2-5], в яких запропоновано підходи до зниження масштабів тіньових економічних процесів.

Сьогодні в економічній теорії недостатньою мірою використовується потенціал системного аналізу складних систем для вирішення проблеми детінізації економічних процесів. Саме відсутність системного підходу до вирішення завдань зменшення масштабів тіньової економіки не дає змоги впродовж тривалого періоду зменшити обсяги тіньової економіки в масштабах національної економічної системи. У період проведення соціально-економічних реформ особливо актуальною постає проблема формування системних основ механізмів детінізації національної економіки.

Постановка завдання. Головною метою цієї роботи є аналіз особливостей формування і специфіки функціонування механізмів детінізації з позицій системного аналізу функціонування економічних систем.

Виклад основних результатів. Вирішення проблем детінізації економіки визначається Європейською Комісією як один із пріоритетних напрямів співробітництва між ЄС та кандидатами на членство у цій організації, подолання тіньової економіки є необхідною умовою вступу України до Європейського Союзу. Мінімізація тіньових економічних процесів у державі має бути орієнтована на подолання причин їх виникнення з використанням системних методів економічного, правового, політичного та соціального характеру. Тому розширення тіньових явищ викликає необхідність розроблення і реалізації комплексу заходів, спрямованих на зниження розмірів тіньової діяльності. Політика детінізації повинна враховувати: по-перше, сучасний стан економіки й особливості її розвитку; по-друге, бути системною і науково обґрунтованою, що забезпечує вдосконалення економічного, організаційного і правового регулювання державою процесів нейтралізації тіньової економіки; по-третє, передбачати створення інституціональних передумов, що перешкоджають розвитку тіньових явищ [5].

Практично всі визнають необхідність боротьби з розширенням тіньової економіки, проте існують розбіжності у визначенні цілей та інструментів цієї боротьби. Передусім необхідно зазначити, що повсякденне уявлення про бажаність повної ліквідації тіньової економіки є помилковим, оскільки

існують деякі корисні функції цього явища, то мова повинна йти не про її знищення, а про мінімізацію її масштабів. Але навіть якщо б це явище давало тільки негативні результати, то й у цьому разі є неправильними заклики знищити «за всяку ціну». Наприклад, повної ліквідації квартирних крадіжок можна добитися, якщо на всіх квартирах буде примусово встановлена сигналізація і біля кожного під'їзду стане чергувати охорона. У результаті неминучого збільшення витрат на запобігання правопорушень пересічні громадяни відчують, що їх втрати не скоротилися, а, навпаки, зросли. Тому метою боротьби навіть з явно негативними видами тіньової економіки краще вважати не їхню повну ліквідацію, а мінімізацію сукупних утрат від цих злочинів і від боротьби з ними.

Зростання масштабів тіньової економіки залежить від способу вирішення протиріч функціонування економічної системи, які за певних умов можуть перетворитися на деструктивні, руйнівні для її цілісності. З позицій державного управління у процесі детінізації необхідно застосувати такі системні інструменти зниження масштабів тіньового сектора, що дадуть змогу забезпечити макроекономічну стабілізацію шляхом:

- оптимізації державних функцій стосовно регулювання економічних процесів;
- активізації взаємодії державних структур на основі розроблення єдиної стратегії зменшення масштабів тіньової економіки;

- створення координаційного органу, який володіє контрольними, інформаційними та консультативними функціями щодо керованих об'єктів господарювання, а також законотворчою ініціативою;

- застосування сучасних технологій управління: новітніх інформаційних систем, методів планування, прогнозування та управління соціальними процесами.

Основними пріоритетами стратегії управління процесами детінізації повинні бути забезпечення економічної безпеки, досягнення стабільності функціонування економіки, дотримання прав власності, конституційних прав і свобод громадян, законність і законослухняність усіх включно з органами державної влади [6, с. 141].

Незважаючи на те що впродовж десятка років уряд України постійно декларує як своє першочергове завдання детінізацію економіки, сьогодні не існує єдиної національної політики детінізації економіки, не розроблено ефективних інструментів для зменшення її масштабів. У цьому контексті першочерговим як теоретичним, так і практичним завданням є формування системи управління процесами детінізації національної економіки.

Для розроблення ефективної політики детінізації економіки необхідно передусім визначити, на яких основних принципах вона буде ґрунтуватися, основні цілі, які вона буде переслідувати, і коло першочергових завдань, які вона повинна вирішувати.

Для визначення економіко-організаційних механізмів управління процесами детінізації економічної діяльності необхідно систематизувати всі види тіньової економіки за сучасними класифікаційними ознаками та визначити місце тіньового сектору економіки порівняно з легальним. Лише за наявності чіткого детермінування того чи іншого виду тіньової економіки можливе створення ефективного комплексу заходів, що забезпечить ефективну мотивацію легалізації всіх видів підприємницької діяльності та дасть змогу визначити ефективні інструменти детінізації економіки [7].

У цілому механізм детінізації являє собою організаційно-економічний механізм, який виступає складовою частиною системи державного регулювання економічних процесів, який спрямований на мінімізацію тіньової економіки.

Особливість вирішення цієї проблеми в тому, що:

- організаційній, бюрократичній роз'єднаності міждержавних правоохоронних органів протистоїть не обмежена процесуально-правовою процедурою організаційна мобільність тіньових формувань, заснованих на корисливих інтересах і груповому прагненні отримати та відмити надприбуток будь-яким шляхом;

- слабкій матеріально-технічній базі правоохоронних органів протиставляються всі сучасні досягнення науково-технічного прогресу, що є на озброєнні організованих злочинних формувань, створених за зразком усіх наявних сьогодні форм легітимних підприємницьких структур;

- обмеженим фінансовим ресурсам державних інститутів протидіють великомасштабні надприбутки злочинних формувань;

- процесуально-правовим бар'єрам, комерційній та банківській таємниці, що перешкоджають своєчасному обміну інформацією з приводу тих чи інших незаконних фінансово-господарських операцій, протиставляються нічим не обмежені, у тому числі завуальовані псевдолегальні, миттєві грошові трансакції електронною поштою чи мережею Інтернет у будь-який регіон країни чи світу;

- недостатні знання капіталооборотних і документооборотних технологій правомірного і протиправного застосування фінансово-господарських інструментів співробітниками правоохоронних органів.

В основі політики щодо детінізації економіки лежить система цілей, які забезпечують зменшення масштабів тіньового сектору економіки, а також формування економічно обґрунтованої системи управління процесом детінізації економіки. До основних економічних цілей детінізації належать:

- мінімізація рівня тіньової економіки;
- активізація попиту в легальному секторі економіки;
- створення мотивів і стимулів у господарюючих суб'єктів працювати в легальному секторі економіки;

- залучення капіталів тіньового сектору економіки у пріоритетні галузі легального сектору економіки;

- підвищення конкурентоспроможності легального сектору економіки;

- структурна перебудова економіки [8, с. 127].

Важливим моментом в обґрунтуванні державної політики детінізації вітчизняної економіки є виявлення особливостей прояву її в реальній системі господарювання. До таких особливостей слід віднести таке:

- тіньова економічна діяльність виникає внаслідок недосконалості державної системи управління економічними процесами в країні і передусім використовує недосконалисть чинного законодавства;

- тіньова економічна діяльність формується у сфері високорентабельних і прибуткових виробництв та сфері послуг зі швидкими темпами обігу грошових ресурсів;

- тіньова економічна діяльність більш швидко, ніж офіційна економіка, пристосовується до змін кон'юнктури ринку. Тому боротися з її наслідками – безперспективна для держави справа. Необхідно розробляти систему не тільки швидкого реагування на тіньову діяльність, а й прогнозування можливих форм її прояву в перспективі;

- тіньова економічна діяльність розвивається в напрямках, протилежних динаміці державного регулювання;

- тіньова економічна діяльність формується за наявності державної системи управління економічними процесами, але при цьому може саморозвиватися, проростати в секторі офіційної економіки і за певних пропорцій негативно впливати на загальний економічний розвиток держави («тінь породжує тінь»);

- наростання тіньової економічної діяльності в державі сприяє розвитку кримінальних угруповань у країні [9, с. 38].

Конфлікт між застарілими мотивами й нормами економічної поведінки та новими викликами ринкового середовища потребує належних змін і в нормативній системі, і в структурі державних інститутів. Ці зміни мають відбуватися в напрямках перегляду повноважень і функцій державних органів, сприяння розкриттю підприємницького потенціалу нації та економічному розвитку на засадах конкуренції та поваги до прав власності. Важливим кроком до досягнення нової якості країни є вивільнення й поліпшення інституційних механізмів розвитку підприємництва як основи сприятливого економічного середовища та високих стандартів життя громадян [10].

Інституційні бар'єри детінізації національної економіки розвитку – це фактори, пов'язані з управлінням і регулюванням процесами модернізації економіки, які гальмують і перешкоджають створенню й упровадженню ринкових механізмів у господарську діяльність. Наявність інституційних бар'єрів в економіці свідчить про існування неефективного інституційного середовища, тобто «фундаменталь-

них політичних, соціальних і юридичних правил, у рамках яких відбуваються процеси виробництва та обміну». У країнах, де відсутні демократичні механізми формування раціонального інституціонального базису національної соціально-економічної макросистеми, створюються несправедливі офіційні й неофіційні інститути, спрямовані на перерозподіл доходів і національного багатства на користь владних політико-економічних груп [11, с. 201-205].

Висновки. Системний аналіз тіньової економіки необхідно віднести до найбільш актуальних теоретич-

них і практичних проблем зменшення обсягів тіньової економіки. У цілому можна стверджувати, що основою формування механізмів управління процесами детінізації повинен стати системний аналіз структури і характеру функціонування об'єктів тіньової економіки. Водночас необхідно констатувати недостатність теоретичного осмислення тіньових економічних процесів, але надзвичайно важливим чинником детінізації є наявність політичної волі в діяльності вищих державних органів для формування практичних заходів реалізації політики детінізації.

Список літератури:

1. Базилюк А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні. К.: НДЕІМінекономіки України, 1998. 206 с.
2. Варналій З.С. Теоретичні засади детінізації економіки. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2014. № 1. С. 46-54.
3. Засанський В.В. Детінізація економіки в перехідних суспільствах: управлінський аспект: монографія. Львів: Політекс, 1998. 309 с.
4. Мазур І.І. Детінізація економіки в контексті економічної безпеки України. Теоретичні та прикладні питання економіки. 2004. № 4. 292 с.
5. Schneider F. The Shadow Economy in Europe, 2013 / Friedrich Schneider. – AT Kearney-Visa Europe, 2013. 24 p.
6. Тадтаев Д.М. Теневая экономика как системная угроза экономической безопасности региона. Российское предпринимательство. 2013. № 6(228). С. 138-142.
7. Засянська О.В. Теоретичні основи боротьби з тіньовою економікою. Актуальні проблеми економіки. 2009. № 5. С. 76-84.
8. Подмазко О.М. Формування політики детінізації національної економіки: принципи, цілі, завдання. Економічний простір. 2014. № 87. С. 121-132.
9. Ревякін О.О. Правові та інституційні основи регулювання трудової діяльності в умовах детінізації економічної сфери. Економіка розвитку. 2012. № 3(63). С. 41-46.
10. Бережний Я.В., Ляпин Д.В., Покришка Д.С. Проблеми та шляхи формування сприятливого інституційного середовища для підприємницької діяльності в Україні: аналіт. доп.; за ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2014. 80 с.
11. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / За ред. З.С. Варналія. К.: НІСД, 2007. 768 с.